

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovítka Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Beňáková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNIK 15 — ČÍSLO 1

O B S A H

RUŽIČKA, J.: Súčasné obdobie vo vývine spisovnej slovenčiny	3
KRAJČOVIČ, R.: Slovo na úvod	14
BUZÁSSYOVÁ, K.: Vyjadrovanie významu hromadnosti (kolektívnosti) v dnešnej slovenčine	18
PALKOVIČ, K.: Výslovnosť slova <i>girlanda</i> a zložky <i>gi</i> a <i>ge</i>	22

Rozličnosti

Bol by sa dožil. G. Horák	25
---------------------------	----

Správy a posudky

Prof. dr. Jozef Ružička šesťdesiatpäťročný. F. Kočiš	26
Nová knižka o rétorike. J. Horecký	27
Odborná terminológia v učebnici pre pedagogické školy. M. Považaj	29

Spytovali ste sa

Olympionizmus? I. Masár	31
Dia-kútik, či diakútik? J. Ružička	32

KUL TÚRA SLOVA

1981

ROČNÍK 15

ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU ● ORGÁN
JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU EUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

KUL TÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR
PhDr. Ján Kačala, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Doc. PhDr. Eugénia Bajzíková,
CSc., doc. PhDr. Valéria Betá-
ková, CSc., doc. PhDr. Ján Fin-
dra, CSc., PhDr. Gejza Horák,
CSc., prof. PhDr. Ján Horecký,
DrSc., PhDr. Ján Kačala, CSc.,
PhDr. Ivan Masár, PhDr. Ján
Oravec, DrSc., PhDr. Konštantín
Palkovič, Matej Považaj, prof.
PhDr. Jozef Ružička, DrSc., člen
korešpondent SAV, PhDr. Anna
Rýzková, CSc., PhDr. Ján Sa-
bol, CSc., PhDr. Elena Smieš-
ková, Milan Urbančok

REDAKCIÁ
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

Súčasné obdobie vo vývine spisovnej slovenčiny

JOZEF RUŽIČKA

1. Za súčasné obdobie vo vývine spisovnej slovenčiny pokladáme obdobie budovania socializmu, teda obdobie po revolučnej prestavbe základov slovenskej spoločnosti vo februári 1948, keď sa v Česko-slovenskej republike nastolilo nové, socialistické spoločenské zria-denie. Socialistická revolúcia natoľko zasiahla podstatu našej spo-ločnosti, že jej dôsledky badať aj v rozvoji spisovnej slovenčiny. Rozhodujúcou okolnosťou bolo uchopenie politickej moci robotníckou triedou vo februári 1948 a prenesenie ideológie robotníckej triedy do všetkých sfér spoločenského života.

Vo vývine spisovnej slovenčiny v 20. storočí rozlišujeme tri etapy. Prvá etapa bola prechodná a skončila sa prvou svetovou vojnou. Bola to najťažšia etapa vo vývine spisovnej slovenčiny vôbec, lebo v bývalom Rakúsko-Uhorsku šlo o bytie slovenčiny, ktorá bola sym-bolom národného života, a preto bola aj cieľom prudkých útokov, aj predmetom väsnívych obrán. Spisovná slovenčina mala vidiecky ráz, lebo bola v úzkom styku s ľudovou rečou, ba bola s ňou takmer totožná. Druhú etapu tvoria desaťročia v buržoáznej republike. Spi-sovná slovenčina sa začala lexikálne silne rozvíjať a gramaticky ustaľovať pri plnení celospoločenských úloh vo verejnom živote. Tretia etapa je súčasné obdobie — obdobie po socialistickej revo-lúcií podnes. V tomto období dosahuje spisovná slovenčina najväčší materiálny aj funkčný rozkvet v celom svojom doterajšom vývine.

V súčasnom období dosahuje spisovná slovenčina úroveň vyspelého jazyka, pripraveného plniť aj najnáročnejšie úlohy, ktoré jej predkla-dá rozvitá socialistická spoločnosť. Rozhodujúcim kritériom je kul-

túrna vycibrenosť a štýlová differencovanosť významových prostriedkov súčasnej spisovnej slovenčiny.

2. Národnostná problematika a menovite vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi boli dôležitým faktorom v rozvoji spisovnej slovenčiny od jej vzniku v štúrovskom období. Aj v socialistickej spoločnosti sa venuje tejto problematike mimoriadna pozornosť. V podstate ide o špecifickú aplikáciu leninskej teórie i praxe pri riešení národnostnej otázky vo viacnárodnom štáte. Špecifickosť problému spočíva v tom, že ide o spolunažívanie dvoch veľmi blízkych a rovnoprávnych i rovnocenných národov v spoločnom štáte.

V socialistickom Československu sa uplatňuje rovnocenosť a rovnoprávosť našich národov ako spolupráca a vzájomná pomoc pri rozvíjaní spoločnej socialistickej vlasti. V tom zmysle sa vyslovil Košický vládny program z r. 1945 a ustálila sa aj čs. federácia uzákonená r. 1968. Okrem tejto základnej spoločenskej sily bolo paralelné rozvíjanie slovnej zásoby obidvoch spisovných jazykov — češtiny a slovenčiny — pre potreby spoločnej vedy, techniky, civilizácie a ekonomiky. Ide o množstvo termínov, ktoré popri zachovávaní základných rozdielov medzi lexikou češtiny a slovenčiny preferujú postupy paralelné v obidvoch jazykoch. Základom je budovanie spoločnej sústavy pojmov, aby celospoločenská komunikácia nenarážala na zbytočné úskalia. Takto utvorené terminologické sústavy sa vžívajú rýchle, pretože čs. štátne normy obsahujú vždy paralelné termíny české a slovenské.

Odborná zložka je pre lexiku súčasnej spisovnej slovenčiny veľmi dôležitá. V nej sa odzrkadluje dynamickosť súčasného života. Ustálené rozdiely v lexike našich jazykov sa však neodstraňujú násilím ani v terminológii. Preto ostáva popri č. *dělník*, *dělnická třída* sl. *robotník*, *robotnická trieda*, alebo popri č. názve *JZD = jednotné zemědělské družstvo* je v sl. *JRD = jednotné rolnicke družstvo*; alebo termíny z plánovania č. *pětiletý plán*, *pětiletka*, *střežejní úkol*, *dílčí úkol* a sl. *páťročný plán*, *páťročnica*, *klučová úloha*, *čiastková úloha* žijú popri sebe. V ojedinelých prípadoch sa uprednostňuje variant zhodný s češtinou aj návratom k staršiemu stavu v terminológii, napr. českému *klub* zodpovedalo v predchádzajúcim vývinovom období *kľb* aj *zhyb*, v súčasnom období sa najprv termín *kľb* používal v technike a termín *zhyb* v anatómii; dnes je aj v medicínskej terminológii *kľb*.

Oveľa viac je však takých nových termínov, ktoré sú odpočiatku spoločné, lebo sa rovnako utvorili v obidvoch jazykoch. Tým sa uľaňuje presné dorozumievanie v celoštátnom meradle. Niekoľko príkladov slovenských termínov, ktoré sú celkom zrozumiteľné pre každého Čecha: *žiarivka*, *zrkadlovka*, *obrazovka*, *sneženie* (v televíznom obra-

ze), autonehoda, štrkopiesky, lesostep, rozhalenka, dvojfázový zber úrody, riadiaca mriežka, fázový predstih, šponovkovina, plášťovina, skupinár, lúkárstvo, nadpráca atď.

Samozrejme, aktivita slovenčiny sa prejavuje aj preberaním nových slov a výrazov z češtiny, ak ide o výhodné a potrebné výpožičky. Napríklad slová a výrazy ako záškoláctvo, záškolák, mať dopad, tečovaná lopta, nohejbal sa veľmi rýchle dostali z terminologickej oblasti do všeobecnej slovnej zásoby, najmä prostredníctvom hromadných oznamovacích prostriedkov.

Výsledkom načerutného konvergentného vývinu je zbližovanie odbornej lexiky obidvoch jazykov, a to aj zásluhou tých odborov, v ktorých sa preferuje (aspoň v teoretickej literatúre) medzinárodná terminológia (napr. v kybernetike, elektronike, semiotike, teórii informácie). Podobnú úlohu splňajú aj iné prevzaté slová neterminologickej povahy ako trend, kvíz, striptíz, evergreen, eskalácia, chuli-gán, dvojfázový tréning, tímová práca, kontejner, hit, safari a pod. Počet týchto slov, ako aj ich frekvencia stále narastá.

3. Nové formy spoločenského života sa prejavujú vo všetkých úsekoch hospodárstva, civilizácie aj kultúry. Spriemyselňovanie Slovenska, kolektivizácia poľnohospodárstva, centralizácia spoločenskej nadstavby sú tými novými spoločenskými silami, ktoré predurčujú aj nový vývin národného jazyka. Utváranie nových centier priemyselnej, hospodárskej a kultúrnej povahy poskytuje nové pracovné príležitosti, ale vyvoláva aj stály pohyb obyvateľstva, najmä robotníckej triedy, ako aj hromadné kontakty medzi ľuďmi z rozličných rečových sfér a nárečových oblastí. Tento základný fakt uprednostňuje používanie celospoločenskej formy národného jazyka ako jedine vhodného prostriedku komunikácie. Pravda, aj rast prostriedkov masovej komunikácie podporuje rozvoj funkcií spisovnej slovenčiny. V tomto procese vykonáva rozhodujúcu prípravnú prácu škola a potom rozličné formy vzdelávania dospelých, takže spisovná slovenčina je nielen známa a zrozumiteľná čoraz širším vrstvám obyvateľstva, ale sa stáva aj prostriedkom ich aktívneho spoločenského a pracovného styku.

V dôsledku zvyšovania významu celospoločenskej komunikácie nastávajú zmeny vo funkčnom rozvrstvení národného jazyka. Na jednej strane popri prísnom dodržiavaní kodifikácie spisovného jazyka najmä v písaných textoch verejného styku uplatňuje sa živá prax s volnejším použitím kodifikácie, takže popri spisovnom úze v užšom zmysle slova (napr. v školách, v divadle, v odbornej tlači) uplatňuje sa bežná živá reč, bežný hovorový štandard, kde sa príne normy spisovnej výslovnosti, syntaxe a najmä lexiky nedodržiavajú v úplnosti. Je to aj ústupok tradičným nárečiam, ktoré vykazujú ešte aj dnes

pestrú variabilitu, a hoci ustupujú do sféry súkromného styku a úzkeho pracovného styku, vyvolávajú istú nivelizáciu fonickej i lexikálnej zložky bežnej hovorovej slovenčiny. Pravda, narastá aj počet ľudí, ktorí nepoznajú nijaké nárečia, pretože vyrástli v rodinách a v prostredí, kde sa nárečím nehovorí ani v najužšom rodinnom kruhu.

Vcelku možno konštatovať, že sa súčasné obdobie vo vývine spisovnej slovenčiny vyznačuje jednak intenzívnym prienikom spisovného vyjadrovania do najstarších vrstiev slovenského obyvateľstva, jednak interferenciou spisovnej reči a nárečí, hoci miestne nárečia ustupujú spisovnej slovenčine. Tento proces je však zložitý a spôsobuje aj uvoľňovanie normy spisovnej reči najmä v ústnom styku. Samozrejme, uplatňuje sa pritom najmä zvuková stavba domáceho nárečia. Preto možno hovoriaceho lokalizovať na východné, západné alebo stredné Slovensko (podľa miery mäkkosti spoluhlások, ďalej podľa distribúcie kvantity a zachovávania rytmického krátenia, napokon podľa krajových slov a frazeologických prvkov).

Písaný prejav je však oveľa jednotnejší a spisovnejší než ústny prejav, ako to možno zistíť napríklad rozborom reči a štýlu novín a rozborom reči a štýlu televízie. Súvisí to aj so zameraním školy, ktorá viac zdôrazňuje písanú formu spisovnej slovenčiny.

Norma spisovnej slovenčiny sa v súčasnej etape vývinu ustaľuje, dotvára a rozvíja. Tento zložitý vývin normy spisovného jazyka sa podporuje výstižnou kodifikáciou jednotlivých rovín jazykovej stavby. Niektoré kodifikačné akty majú aj normotvorný dosah.

Vedeckým výskumom súčasnej spisovnej slovenčiny sa zistuje, že sa norma spisovného jazyka vyznačuje pružnou stabilitou, čo je v podstate dynamickosť jazyka ako historického fenoménu. Preto sa kodifikačné akty ani neusilujú o umŕtvenie dosiahnutého stavu, naopak podporujú rozvoj perspektívnych tendencií v stavbe jazyka. Táto problematika sa dostáva dnes do popredia na rozdiel od situácie v minulých etapách vývinu, keď zmyslom kodifikačných aktov bolo niekedy aj voluntaristické usmerňovanie vývinu spisovnej slovenčiny smerom k češtine alebo od nej.

A. Hlásková stavba súčasnej spisovnej slovenčiny je už značne ustálená. Tento stav sa dosiahol najmä odstránením rozličných dubliet. Napríklad z dubliať *rýchly/rychlý, sused/súsed, mŕtvy/mrtvý, sloboda/svoboda* máme dnes iba podoby *rýchly, sused, mŕtvy, sloboda*. Značne sa ustálila hlásková podoba prevzatých slov, najmä čo sa týka kvantity samohlások a znelosti a mäkkosti spoluhlások, napr. *šéf, anténa, fonéma, jód, rajón, demížón, džús, cenzúra, téza, teória, diskusia, telefón, komunizmus, matematizácia, automatizácia, robotizácia, kolizia, televizia* atď. Kodifikačný akt z r. 1953 dobre vystihol dynamickosť hláskovej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny

a podporil aj jej ustálenie v zmysle demokratizácie spisovnej reči. Vydanie Pravidiel slovenského pravopisu (1953) prispelo teda nielen k ustáleniu pravopisu (ortografie) súčasnej spisovnej slovenčiny, ale značnou mierou prispeло aj k ustáleniu spisovnej výslovnosti, ako to ukazuje aj najnovšia kodifikácia ortoepie.

Demokratizácia formálnych prostriedkov spisovného jazyka spočíva v realizácii všeobecne prístupných, ekonomickej a funkčnej jednoznačných tendencií. V tomto zmysle sa v súčasnej spisovnej sústave odmiestajú náročné prvky etymologickej a historizujúceho pravopisu z minulých čias a uplatňujú sa prvky fonologického pravopisu, v ktorom sa berie ohľad na korešpondenciu ortografickej a ortoepickej podoby slova. Aby sa zamedzil negatívny jav tzv. písmenkovej výslovnosti, upravil sa pravopis predpón *s*, *z*, *zo* (napríklad *späť*, *skúška*, *správa*, *zjazd*, *zváz*, *zbor*, *zoznam*, *zošít*, *zotriēt*), ako aj pravopis skupiny *-li* na konci slovesných tvarov (bez ohľadu na zhodu v grammatickom rode vždy potom *-li*: *chlapi boli*, *ženy boli*, *deti boli*, *stromy stáli*, *kvety kvitli* atď.). Sem patrí aj zjednodušené používanie predložky *z*, *zo* s genitívom a predložky *s*, *so* s inštrumentálom: *z domu*, *zo stromu*, *z knihy*, ale *s knihou*, *s domom*, *so stromom*; *z neho*, *z nej*, ale *s nim*, *s ňou* atď.

Pre hľáskovú stavbu spisovnej slovenčiny sú charakteristické stúpavé diftongy *ie*, *ia* *iu*, *uo* (písané ď): *tieň*, *liať*, *cudziu*, *kôš*. V súčasnom vývinovom období sa táto charakteristická črta slovenčiny zdôraznila dôsledným odstránením dublet typu *mreť/mriet* v prospech tvarov s diftongom *mriet*, ako aj kodifikovaním podôb s diftongom ď, ako *drôt*, *nóta*, resp. podľa genitívnych tvarov typu *porôť*, *hodnôt*, aj tvarov typu *diek* (od *deka*) a *nôt* (od *nota*).

V distribúcii kvantity je veľmi dôležitou črtou tzv. rytmické krátenie. Tento jav sa vyskytuje iba v slovenčine. Je to prastarý jav v južných stredoslovenských nárečiach. Táto nápadná prozodická črta spisovnej slovenčiny je dnes tesne zviazaná s tvorením grammatických tvarov a s odvodzovaním slov.

Ustaľovaním tvarovej roviny spisovnej slovenčiny sa počet výnimiek z pravidla o rytmickom krátení nezváčšuje. Oproti staršiemu stavu sa vyžaduje v súčasnej spisovnej reči dodržiavanie pravidla prísnejšie aj pri prídavných menách, kde nastáva grafická zhoda s príslvkou: starší stav *krásne dievča* — *krásne spievať*; dnešný stav *krásne dievča* — *krásne spievať*. Tým sa zdôraznila platnosť pravidla a zvýraznila sa pravidelnosť slovenskej morfológie.

Osobitne treba uviesť, že sa v súčasnom vývinovom období venuje veľká pozornosť výskumu zvukovej stránky spisovnej slovenčiny a tiež kodifikácií spisovnej výslovnosti. Na rozdiel od starších etáp vývinu, keď sa úzus popredných divadiel pokladal za vzor (tzv. di-

vadelná výslovnosť), uplatňuje sa teória o funkčnom rozvrstvení výslovnosti na dva štýly: vyšší štýl a neutrálny štýl. Vo vyšom štýle sa realizuje explicitná výslovnosť hlások a skupín hlások, napr. *ä*, *l*, *sč*, *nn*, ako *{päta}*, *{lebo}*, *{scéerniet}*, *{denní}*, kým v neutrálnom štýle sa uplatňujú aj uvoľnenejšie varianty ako *{petaj}*, *{lebo}*, *{scéerniet}*, *{dení}*, ktoré vyplývajú aj z interferencie spisovnej reči a nárečí, takže často ide o krajobré varianty.

Pre zvukovú realizáciu slovenského textu je dôležitá aj splývavá a mäkká segmentovaná realizácia yýpovede. Ide tu jednak o slovný prízvuk, ktorý má slabý dynamický ráz a spravidla je na prvej slabike lexikálnej jednotky, jednak o slabo vyznačený medzislovny pre-del, takže sa slová zoskupené okolo jedného slovného prízvuku vyslovujú ako jeden rečový takt. Súvisí to aj s neexistenciou rázu (ostreho nasadenia artikulácie vokálov).

Súhrne možno konštatovať, že súčasná spisovná slovenčina je zvučná, mäkká, rytmická a vokalicky bohatá reč bez nápadných spoluľáskových zhlukov, ako aj bez ruptúr v plynulej realizácii a že sa v hľáskovej stavbe spisovnej slovenčiny uplatňuje úzka korešpondencia ortografie a ortoepie. To svedčí o tom, že spisovná slovenčina ani dnes nestratila svoj pôvodný ústny hovorový ráz.

B. Morfológická stavba spisovnej slovenčiny bola v podstate ustálená už v predchádzajúcej vývinovej etape. Preto sa súčasná etapa vývinu vyznačuje spresňovaním jednotlivých čiastkových zložiek. V celom rozsahu sa presadzuje uniformita tvarotvorného základu aj uniformita koncoviek. Doložiť to možno rozčesnutím slov *agens*, *-a*; *paciens*, *-a* // *agent*, *-a*; *pacient*, *-a* podľa lexikálnej sémantiky. A na druhej strane zas odstránením dvojtvarov typov *hosti*/*hostia*, *s chlapys chlapmi*, *bdi/bdej*: v súčasnom úze sú len tvary *hostia*, *s chlapmi*, *bdej*. Dôležité je však aj to, že sa dvojtvary využili pre potreby odborného štýlu: plurál. tvary *telce*, *levičence*, *dievčence* sú neutrálne až hovorové, kým tvary *telatá*, *levičatá*, *dievčatá* patria medzi prostriedky odborného štýlu. V rámci slovies je dôležité ustálenie prechodníka a činného príčastia minulého od dokonavých slovies: *napišuc* — *napisavši*, *-ia*, *-ie*; *padnúc* — *padnuvši*, *-ia*, *-ie*.

Uvedenými tendenciami sa dosiahol vysoký stupeň jednoduchosti a pravidelnosti v syntetickej paradigmaticke. Nové zložky morfológie sú však analytické: ide najmä o prostriedky na vyjadrenie výsledného stavu: napr. *je prestreté*, *bolo upratané*, *bude navarené*, *je zamrznuté*, *bolo napŕšané*, *bude zaoblačené* (resp. aj *mám prestreté*, *mali sme upratané* atď.).

Vcelku je teda morfológická stavba pomerne málo dynamická, hoci badať v nej pohyb formálnej i sémantickej zložky.

C. Syntaxtická stavba súčasnej spisovnej slovenčiny vyka-

zuje takisto veľa zmien. Niektoré z nich prebiehajú prostredníctvom synonymných konštrukcií. Slovenská veta sa vyvíja od šírky k logickej vypracovanosti, takže badať presun od priradovacieho súvetia k podradovaciemu súvetiu. To súvisí s rozvojom prostriedkov odborného štýlu vôbec, a teda s nápadnejším rozlišením štýlových prostriedkov aj v oblasti syntaxe. Vidieť to na používaní istých syntagiem, vetylých typov a súvetí v rámci odborného štýlu na rozdiel od stavu vecí v uměleckom štýle a pod.

Vo väzbách sa prejavuje pohyb v tom zmysle, že sa preferujú najväčšie a najjednoduchšie typy. V rámci nominálnej skupiny je to narastanie počtu väzieb s 2. pádom, takže v administratívnych textoch sú bežné reťazce väzieb: *Súčasne s kvantitatívnym rastom počtu študujúcich rastie aj potreba zvýšenia úrovne kvality vzdelania.* (A. Kamiač) — V rámci verbálnej skupiny sa takisto rozvíja najväčšie a najjednoduchšie typy, t. j. väzba so 4. pádom, ako *uvažovať niečo, diskutovať niečo, vyuvinúť niečo* (napr. v matematike, technike), *brániť niekoho* (v športe), *prekonzultovať niečo s niekým* (v admin.).

Podobný vývin badať aj pri tzv. polovetných konštrukciách. Najmä v odborných textoch je čoraz viac participiálnych prílastkov, ktoré majú ráz polopredikácie, pričom jadrom týchto konštrukcií je činné príčastie (prítomné typu *volajúci*, *-a*, *-e*, alebo minulé typu *zavolavši*, *-ia*, *-ie*) alebo trpné príčastie (s významom pasíva alebo výsledného stavu). Príklady: *Otzážka prípustnosti redakčných zásahov sa rieši už vopred v zmluve uzavretej medzi autorom a používateľom diela.* (Š. Luby) — *Neurčitého slohu bol aj muž vybiehajúci z Kristoforiovho domu, v bielej košeli, rozopnutej po pupok.* (H. Zelinová) — *Nie!* — *odvetí mládenc, opanoval všetky obecné pole.* (F. Hečko) — A naopak v menšom počte sa používajú prechodníkové doplnky, ktoré majú ráz polopredikácie a súčasne prispievajú k šírke vety, Príklad: *Ked si však žiadam pridať mäsa, zagáni na mňa, rafnúc ma žufanou po hánkach.* (Š. Žáry)

Vývin v syntaxi vety sa prejavuje jednak zdôraznením intenčnej perspektívy vety pre potreby odborného štýlu, jednak zdôraznením istých modálnych a expresívnych typov vied pre potreby hovorového štýlu.

Intenčná perspektíva vety sa zvýrazňuje využívaním aktívnych a pasívnych vied podľa potreby logickej stavby textu. Najmä v odborných textoch sa preto vyskytuje pomerne viac pasívnych vied, ktorých prísudok sa vyjadruje zloženým tvarom typu *je písaný*. Príklady: *Obrys bokov jazyka je na schematických obrázkoch prekreslovaný tenšou čiarou* (Á. Kráľ) — *Dážďovky sú zas požierané ošipanými pri rytí zeme* (D. Blaškovič)

Expresivita sa uplatňuje v hovorovom štýle vyššou frekvenciou

jednočlenných viet. Napríklad vety typu *zabilo ho* alebo typu *sedla sa mu pohodlne* sa úspešne využívajú v súčasnej spisovnej slovenčine ako prostriedky hovorového štýlu. Odtiaľ sa dostávajú do publicistiky aj do beletrie. Najmä niektorí mladší spisovatelia úspešne využívajú tieto prostriedky, spolu s istými prvkami slangu alebo s prvkami mestskej reči (lexikálne a frazeologické jednotky).

Uvedené syntaktické prostriedky slúžia na zvýraznenie pojmovej vypracovanosti odborného textu. Tomu istému cielu slúži aj vypracúvanie nových súvetných typov: sú to kontrastívne, cieľové, príčinné a dôsledkové súvetia často s novými, sekundárnymi spojkami. V kontrastívnom súvetí sa používajú spojky *kým*, *pokým*, *zatiaľ čo*: *Obyvatelia dedin trípli hrózou, kým mešťania ani netušili rozsah prírodnej katastrofy.* (tlač) — *Výrobné prostriedky nasycujú živú prácu technikou, kým vzdelanie ako zložka kvalifikácie zvyšuje kvalitu práce.* (A. Kamiač)

Nápadnou črtou stavby vety je slovosled najmä preto, lebo v ostatnom čase sa v spisovnej slovenčine uskutočnilo veľa zmien aj v tejto oblasti. Odstránili sa rozličné tradičné šablóny pri umiestovaní príkloniek a pri postavení určitých slovesných tvarov na konci vety. V súčasnom úze sa plne uplatňuje rytmický činiteľ pri umiestovaní všetkých príkloniek, aj zvratného zámena *sa*; napr.: *Brániť sa možno rôznym spôsobom: ja sa v sebaobrane utvrdím v práci a vypnem sily k ešte väčšiemu a dôkladnejšiemu výkonu.* (L. Fulla)

Podobne sa často uplatňuje umiestenie určitého slovesa ako prechodného člena výpovede medzi východisko a jadro.

Uvedené syntaktické presuny sú najdôležitejšie; a sú to pohyby, ktoré korešpondujú s rovnakými tendenciami vo vývine európskych jazykov: preto sa tvrdieva, že sa syntax súčasnej spisovnej slovenčiny internacionálizuje.

D. Slovná zásoba súčasnej spisovnej slovenčiny pozná tieto základné dynamické črty:

a) Spisovná slovenčina vstúpila do súčasného obdobia ako pomere vyspelý spisovný jazyk s rozvitou lexikou, takže východiská jej najnovšieho vývinu boli oveľa pevnejšie ako východiská predchádzajúceho obdobia. Preto ani obranný purizmus (ktorý bol charakteristický pre predchádzajúce fázy vývinu) sa v našom období výraznejšie neuplatňuje: z iných jazykov preberané potrebné slová sa začleňujú do slovenskej lexiky bez ťažkostí.

b) Zmeny v našom spoločenskom živote, víťazstvo socialistickej revolúcii a rozmach národnej kultúry spôsobili v slovenskej slovnej zásobe nezvyčajný pohyb a vznik nových slov. Tým však podstata slovenskej lexiky neutrpela, lebo jej ustálené zložky sa nenarušili, iba sa stali základom nových lexikálnych prostriedkov, najmä od-

vodzovaním. Takto utvorené slová sú dôležitým obohatením modernej slovej zásoby, najmä jej odbornej štýlovej vrstvy. Vypracúvaním terminologických sústav dosahuje sa značný stupeň racionalizácie lexiky: odzrkadlujú sa v tom potreby moderného života, v ktorom prevládajú rozumové čiže vedecké, technické a civilizačné zložky nad citovými a estetickými.

c) Popri racionalizácii sa prejavuje v ostatnom období aj pomerne silná internacionálizácia slovenskej lexiky. Narastá počet prevzatých slov. Tie sú najdôležitejším zdrojom novej slovej zásoby. Preberanie medzinárodných slov a výrazov sa deje bez zábran. Prevzaté jednotky sa začleňujú do domáceho gramatického a derivačného systému, iba malý počet prevzatých jednotiek zostáva nezačlenený, a teda morfológicky cudzí (napr. *safari*, *kupé*, *iglu*). Ostatné výpožičky sa pri spôsobujú a udomáčňujú.

d) Tak ako sa súčasný život vyznačuje vedeckým a technickým rozvojom, aj v slovej zásobe sa čoraz silnejšie a zreteľnejšie vyčlenujú najmä odborné štýlové prostriedky. Dosahuje sa tým markantné štýlové rozvrstvenie celej slovenskej lexiky.

e) Zo slovanských jazykov má na súčasné slovenskú lexiku značný vplyv ruština. Prejavuje sa v tom integrácia hospodárstva aj kultúry národov socialistického tábora.

Vzťah k češtine sa utvára novým spôsobom, pretože sa osudy naších dvoch národov utvárajú podľa leninskej zásady dobrovoľného zväzku rovného s rovným. Dnes tu nejde len o jednostranné preberanie slov a zvratov z češtiny; rozhoduje aktívne budovanie novej terminológie pre potreby spoločnej vedy, civilizácie, ekonomiky a kultúry.

f) Je dôležité, že sa samobytnosť súčasnej slovenskej lexiky nenarúša ani živým narastaním prostriedkov domáceho pôvodu, ani hojným preberaním slov z iných jazykov, ani spoločným tvorením nových termínov v slovenčine a češtine. Slovenčina sa rozvíja podľa vlastných vývinových zákonitostí a začleňuje sa medzi vyspelé kultúrne jazyky ako rovnocenný partner. Slovná zásoba súčasnej slovenčiny je bohatá, vyhovuje každej činnosti moderného človeka.

E. Jazyková kultúra má dosah pre celú spoločnosť. Preto sa jej venuje veľká pozornosť aj v súčasnosti. V ostatných desaťročiach sa práca v jazykovej kultúre prehľbila teoreticky aj prakticky. Výsledkom je stále stúpajúca kultúrna úroveň jazykovej praxe: narastá počet vynikajúcich textov a prejavov vo všetkých oblastiach spoločenského života na Slovensku; súčasne sa oslabujú a zmenšujú oblasti nízkej a málo kultivovanej jazykovej praxe najmä v prostredkoch masovej komunikácie. V úsilí o zovšeobecňovanie jednotli-

vých poznatkov v tejto oblasti sa vypracúva nová teória spisovného jazyka, v ktorej sa zvažujú všetky spoločenské a kultúrne faktory pôsobiace pri používaní spisovnej slovenčiny v rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Ústredným problémom práce v jazykovej kultúre je budovanie a udržiavanie aktívneho vzťahu používateľov jazyka k spisovnej slovenčine ako k celonárodnej kultúrnej hodnote. Súčasťou tohto úsilia jazykovedcov sú rozličné akcie v prostriedkoch masovej komunikácie, ďalej v školách, úradoch, redakciách a pod. Materiály, ktorými sa realizovalo toto úsilie, vyšli v rozličných zborníkoch. Najznámejšie sú výbery z rozhlasovej poradne a *Tisíc poučení zo spisovnej slovenčiny* (1971). Vedecky významný je zborník *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967), ktorý prináša materiál z osobitnej vedeckej konferencie.

Donedávna sa v tejto oblasti uplatňovala najmä jazyková terapia: v konkrétnych písaných textoch (alebo aj v hovorených prejavoch, napr. v rozhlase alebo ešte častejšie v divadle) sa kritizovali rozličné nedostatky, najčastejšie iba lexikálne a gramatické chyby. Táto usilovná drobná práca nemala však úspech úmerný vynaloženej námahe. Preto sa v ostatnom čase činnosť jazykovedcov uberá iným smerom: väčší dôraz kladú na jazykovú prevenciu. Tento postup sa najlepšie uplatňuje v škole a v stálych reláciách rozhlasu, ako aj v stálych rubrikách novín. Jazyková prevencia je však veľmi náročná práca. Vyžaduje si zložitejšiu prípravu, najmä primeraný sociologický prieskum prostredia a potom volbu najúčinnejšieho argumentu alebo výchovného postupu. Doterajšie skúsenosti však dosvedčujú, že obidve základné metódy — terapia a prevencia — sa dobre dopĺňajú najmä v školskej a mimoškolskej výučbe a že spoločne prinášajú ovocie vo zvyšujúcej sa úrovni jazykovej praxe.

Práca v jazykovej kultúre sa v súčasnosti sústreduje v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra Slovenskej akadémie vied: je tu oddelenie jazykovej kultúry a vychádza aj časopis *Kultúra slova* (od r. 1967). Oddelenie jazykovej kultúry úzko spolupracuje najmä s rozhlasom, televíziou, dennou tlačou a školstvom. Zúčastňuje sa aj na tvorbe novej terminológie. Treba zdôrazniť, že sa v tejto práci neuplatňuje purizmus (rozumej protičeský purizmus). Naopak, vážne sa skúma vzťah našich jazykov konfrontačnou metódou. Pracovnou úlohou ústavu bol v ostatných rokoch *Česko-slovenský slovník* (1979), ktorý je výsledkom týchto výskumov. Dominantou práce v oblasti jazykovej kultúry je funkčný pohľad na jazyk a jeho prostriedky (slová, zvraty a konštrukcie) a uplatňovanie požiadavky, aby sa v praxi používali funkčne adekvátne, spoločensky vyskúšané a situačne primerané prostriedky. Jazykovou výchovou sa má vyvolat

kladný a činorodý vzťah používateľov k spisovnej reči, ako aj vedomie spoločenskej povinnosti, aby sa vo verejnosti používala spisovná slovenčina.

F. Slovenská jazykoveda dosiahla v súčasnej etape rozvoja našej spoločnosti veľký rozkvet. Položili sa pevné inštitučné základy pre vedecký výskum slovenčiny. V prvom rade je to rozšírenie siete vysokých škôl [dve filozofické a štyri pedagogické fakulty] a vybudovanie akademického pracoviska — Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra, takže dnes pracuje vo výskume slovenčiny asi deväťdesať vysokoškolsky vzdelaných pracovníkov. Všeobecný vedecky výskum slovenčiny je predpokladom pre výstížnú kodifikáciu súčasnej spisovnej slovenčiny. Veda slúžila praxi, pomáhala odstraňovať slabé miesta a podporovala progresívne zložky rozvoja.

Popredné miesto v tomto zmysle zaujímajú *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1953, pretože realizujú požiadavku demokratického pravopisu a tvaroslovia. Pri zachovaní dovedajúceho stavu odstránili sa z pravopisu aj z morfológie zbytočne fažké miesta, ktoré stázovali zvládnutie pravopisu a spochybňovali pevnosť a presnosť tvaroslovia. Tieto Pravidlá slovenského pravopisu ako základná príručka o súčasnom stave spisovnej slovenčiny vykonali veľkú úlohu v stabilizácii formálnej stránky spisovnej slovenčiny.

Najdôležitejším úsekom pre rozvoj jazykovej praxe je škola. Preto sa mimoriadna pozornosť venuje príprave základných školských dokumentov — osnovám a učebnicam. Vypracovali sa nové učebnice slovenčiny pre všetky typy škôl. Účasť jazykovedcov na tejto akcii bola rozhodujúca. Z toho však vyplynuli aj niektoré negatívne črty celej akcie: niektoré učebnice boli príliš náročné z vecnej a teoretickej stránky. Toto sa zistovalo v praxi, a preto nové učebnice rešpektujú viac požiadavky metodiky vyučovania materinského jazyka.

Úlohu zjednocujúceho faktora mala od začiatku pri tvorbe učebníckeho *Slovenská gramatika* (1. vydanie 1953, 5. vydanie 1968) E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca a na jej základe vypracovaná *Krátka gramatika slovenská* (1. vydanie 1960, 4. vydanie 1971) E. Paulinyho.

Výsledky vedeckého výskumu súčasného jazyka budú spoľahlivým základom aj pre vypracovanie dobrých príručiek určených najširším kruhom používateľov spisovnej slovenčiny.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

LITERATÚRA

BLANÁR, V. — JÓNA, E. — RUŽIČKA, J.: *Dejiny spisovnej slovenčiny. II.* diel. Bratislava, SPN 1974.

MISTRÍK, J.: Modernizácia slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca 8.* 1979, s. 227—237.

PAULINY, E.: Ako socialistická výstavba Slovenska ovplyvňuje podobu spisovného jazyka In: *Studia Academica Slovaca 8.* 1979, s. 281—301.

RUŽIČKA, J.: *Spisovná slovenčina v Československu.* Bratislava, Veda 1970.

RUŽIČKA, J.: *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu.* Bratislava, SPN 1975.

RUŽIČKA, J.: Gramatický systém slovenčiny v kontexte cudzích systémov. In: *Studia Academica Slovaca 8.* 1979, s. 377—387.

Slово na úvod

Kapitoly z dejín jazykovej kultúry (1)

RUDOLF KRAJČOVIČ

Dnes sa nám už nezdá nevyhnutné napríklad niekoho presviedčať, že kultivovaná rečová tvorba v zvukovej i písanej podobe vo svojej podstate je živá kultúrna spoločenská hodnota, že je mnohými vzťahmi spútaná s kultúrou vôbec, s úrovňou vzdelania, poznania, ale aj s túžbami človeka po dokonalosti, po presnejšej, a teda aj pravdivejšej výpovedi. A rovnako dnes nie je už potrebné presviedčať ani o tom, že práve takáto kultúrno-spoločenská klíma vyvážená primearaným životným štandardom je jedným z faktorov, ktoré nielenže motivujú rozvoj kultivovanej rečovej tvorby, ale si ju priam vynučujú, pobádajú k nej. Omnoho užitočnejšie bude pripomenúť to, čo historikovi jazyka poskytuje pohľad do dejín najvýraznejšie, že totiž potrebu mať a dotvárať kultivovaný dorozumievací nástroj zo všetkých doterajších formácií spoločenského vývinu najdôraznejšie nastoluje socialistická spoločnosť. Nasledujúce kapitoly majú o tom priniesť dôkazy. Tu hádam postačí spomenúť len to, že táto naliehavá spoločenská „objednávka“ úzko súvisí s budovateľským úsilím tejto spoločnosti, s jej starostlivosťou o človeka. Nie, nechceme z jazykovej kultúry robiť dajaký novoveký fetiš, ani ju nechceme vynášať nad iné hodnoty socialistického života. Chceme iba naznačiť, že požiadavka kultivovanej rečovej tvorby aj v našej socialistickej prítomnosti je skutočnosť, ktorá má objektívnu platnosť, a preto nestačí brať ju iba na vedomie, vravieť o nej len priležitosťne (na-

príklad v súvislosti s chybami v textoch, v hovorenej reči), tobôž nie chodí okolo nej so zalomenými rukami. Za seba môžeme len zopakovať vlastné, staronové krédo: na celú problematiku spojenú s jazykovou kultúrou je žiadúce najmä dnes zacieliť objektív vedec-kého poznania.

Naďastie, dnes sa už ani u nás nemusí začínať od abecedy. Veľa sa už urobilo v prospech kultúry jazyka a reči v československých i slovenských reláciách. Napokon naporúdzí je aj živé svedectvo týchto snažení — zborník príspevkov z posledného liblického sym-pózia o jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti.* Zborník sme čítali s pocitom istého zadostučinenia. V ňom sú totiž mnohé for-mulácie a myšlienky, ktorým sme už skôr pripisovali a stále aj pri-pisujeme teoretickú a programovú hodnotu. Navyše sympózium poctili účasťou odborníci zo socialistických krajín, takže naskytá sa mož-nosť porovnať a poznať tak osobitosti i zhody v názoroch na širšej základni, vymedziť všeobecné i špecifické. Zo všeobecných „liblic-kých“ téz uvedieme aspoň tie, ktoré sú nám blízke. Jednou z nich je napríklad téza, že jazykovú kultúru je potrebné budovať ako ja-zykovednú disciplínu (L. I. Skvorcov hovoril o samostatnej vednej disciplíne), čiže ako vedný odbor s vlastnou teoretickou i metodic-kou bázou, s vlastným predmetom i cieľom, pravda, rozvíjaný v spo-jitosti s jazykovedou a jej blízkymi vedami. Takýto vedný odbor, pochopiteľne, bol by jazykovednou disciplínou komplexnou (taká je napríklad štylistika, dialektológia, onomastika atď.), pretože sa dotýka takmer všetkých aspektov jazyka vrátane premyslenej sta-rostlivosti oň. Iná téza sa týka užitočnosti teoreticky odlišovať kul-túru jazyka a reči od kultivovania jazyka a reči, resp. kultúru rečo-vej komunikácie od kultivovania rečovej komunikácie. V zásade tu ide o úroveň rečového produktu a o kultivačnú činnosť, ktorej cie-ľom je dosiahnuť kvalitu rečového prejavu primeranú zámeru, sociál-nemu prostrediu, kultúrno-spoločenskému štandardu a pod. Pravda, odlišovať kultúru jazyka a reči od ich kultivovania má aj iné výhody. Toto odlišenie poskytuje napríklad možnosť v rámci odboru vyčleniť priestor pre výmenu názorov o náplni a organizácii cieľavedomej (ve-deckej, inštitucionálnej, osvetovej) starostlivosti o jazyk a reč, o usmerňovaní jazykovej výchovy, o zásadách formovania pozitív-nych postojov k jazyku, k jeho kultivovaným formám a pod. Hodnotu tézy má napokon aj často sa opakujúca konštatácia o možnosti i po-trebe regulovať rozličné tendencie pôsobiace vnútri najmä repre-zentatívnej formy národného jazyka — spisovnej reči. Takáto regu-

* Máme na mysli zborník *Aktuálni otázky jazykové kultury v socialistické spoločnosti*, Red. J. Kuchař a kol. 1. vyd. Praha, Academia 1979. 292 s.

lacia, pravda, mala by byť primeraná a objektívna, uskutočňovaná premyslene a citlivu. Na sympóziu sa analyzovali aj iné pojmy, formulovali sa ďalšie konštatácie a myšlienky, napríklad pojmy *norma*, *variantnosť normy*, *kodifikácia*, *jazyková situácia*, *varianty jazyka*, *variantné zóny*, *estetizácia textu* a ī. K nim sa v ďalších kapitolách budeme často vracať, využívať ich, ale aj modifikovať, spresňovať.

Pravda, témy našich príspevkov sú zväčša historické. Mal by to byť retrospektívny pohľad na kultivovanú rečovú tvorbu (na procesy i produkty) z rozličných úsekov dejín národného jazyka v časovom usporiadaní. Malo by to byť hľadanie podnetov i zdrojov dobového kultivovania jazyka a reči, hľadanie kontinuity jazykovej kultúry v jej dobových variantoch až pod dnešok. Ale nemalo by to byť čire načúvanie historií, skôr dialóg s minulosťou pre lepšie poznanie prítomnosti. Vieme, že takýto cieľ sa v našich podmienkach môže zdať prísmelý. No nás názor je taký, že kultivovanie jazyka a reči, ale aj rečovej komunikácie je historickej civilizačnej fenomén, ktorý bezprostredne súvisí s úsilím ľudstva zdokonaliť sa, zdokonaliť svoje nástroje práce, zveľaďiť pramene svojej duchovnej činnosti. Tým chceme povedať, že tento jav je plodom dejinnej nevyhnutnosti, a teda že nemôže byť doménou len spisovnej reči, resp. obdobia jej existencie, ale že sprevádzal reč na celej ceste jej dejinami. Rozumie sa, že v dejinách kultivačné činnosti v oblasti jazyka prebiehali na rozličnom stupni jeho rozvoja a možností, v odlišných hospodárskych a kultúrno-spoločenských podmienkach, a preto je celkom prirodzené, že v rozličných úsekoch dejín museli byť rozličné aj ich produkty. Radi v tejto súvislosti pripomíname, že podobné myšlienky o vzťahu jazykovej kultúry a dejín sa vyslovili aj na spomenutom sympózium. Hovorilo sa tu napríklad o tvorbe kultivovaných jazykových prejavov v staroveku i stredoveku, reč bola aj o tom, že kultúra a kultivovanie jazyka presahuje výsostnú sféru spisovnej reči, ba poukázalo sa aj na užitočnosť výskumu jazykovej kultúry v diachrónnom smere (takto A. Jedlička).

Ešte je hádam potrebné zmieniť sa o našich prameňoch poznávania dejín jazykovej kultúry. Budú to predovšetkým kultivované rečové útvary v písanej forme, pravda, v takých podobách, ako ich zachovala história — v celosti, v torzoch, v náznakoch. V zásade pôjde len o ich lingvokultúrnu charakteristiku. Postup pritom nebude zložitý. Obmedzíme sa hlavne na hľadanie a hodnotenie vrstiev takých jazykových prostriedkov, ktoré dali dobovú pečať stavbe kultivovaného textu a ktoré môžu čo-to prezradiať aj o súvreckých kultivačných formánoch v oblasti jazyka i reči, o úsilí dobových inštitúcií, o aktivite samého človeka. Nateraz postačí všimnúť si len najšeobecnejšie črty kultivovaného textu prezentované vrstvami jazykových prostried-

kov stabilných (relatívne stálych), komplementárnych a estetizujúcich. Vrstva stabilných prostriedkov v historickom jazykovom prejave je súbor ustálených jazykových prostriedkov, ktoré zodpovedajú dobovej norme jazyka a ktoré sa v jazyku ustálili vplyvom nejakého všeobecne uznaného spoločenského faktora (napríklad kodifikácie, tradičného úzu, vzdelaneckého centra, školy a pod.). Pod vrsťou komplementárnych prvkov v historickom jazykovom prejave sa rozumie súbor jazykových prostriedkov, ktoré prejav funkčne doplnili, dokompletizovali tak, že vznikol zdokonalený útvar (sem patria rozličné inovácie, termíny, lexikálne prevzatia a pod.). Este-
titujúce prvky v historickom jazykovom prejave sú jazykové prostriedky aktualizované v súlade s dobovými normami estetického vnímania. Výhoda takého pohľadu na staršie texty je v tom, že prítomnosť spomenutých vrstiev v štruktúre týchto prejavov súčasne nesie informácie aj o úrovni jazykovej tvorby, o stupni jej kultivovanosti, ale aj o pripravenosti podávateľa i prijímateľa, teda informácie o celej rečovej komunikácii v danom čase. V tomto zmysle kultivovaná jazyková tvorba (komunikácia) sa javí ako syntéza tých činností, ktorými sa tvorili uvedené vrstvy. Čiže ide o činnosť stabilizujúcu, t. j. o správne využívanie relatívne ustálených jazykových hodnôt, činnosť komplementarizujúcu, t. j. o vhodné využívanie komplementárnych jazykových prostriedkov, a o estetizujúcu činnosť, t. j. o primerané aktualizovanie jazykových prostriedkov v súlade s dobovými normami estetického vnímania alebo vokusu. Pochopiteľne, ráta sa s tým, že tieto vrstvy nemôžu byť v každom jazykovom prejave v ideálnom pomere, ale že budú využité vhodne a primerane, čiže so zreteľom na zámer a žáner, na dobové požiadavky aj možnosti a pod. Napokon súčasťou textového hodnotenia budú aj informácie o súvreckých mimojazykových zdrojoch kultivovania jazyka i reči, resp. celej rečovej komunikácii, o činnosti inštitúcií aj spoločnosti v prospech jazykovej kultúry, pravda, ak o tom budú poruke údaje.

Toľko o cieľoch nasledujúcich úvah, o vlastných úmysloch a predsa-
vzatiach. No malo by sa tu hovoriť ešte o subjekte týchto úvah. Ním bude nás národný jazyk, dejiny jeho kultivovania až po dnešok. To by si žiadalo aspoň rámcovo sa dotknúť jeho genézy a aspoň v hlavných kontúrách zmieniť sa o jeho ceste vlastnými dejinami.

Ale to je už nová téma.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Vyjadrovanie významu hromadnosti (kolektívnosti) v dnešnej slovenčine

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

Význam hromadnosti pripisujeme názvom objektov (osôb i vecí) vyskytujúcich sa hromadne alebo tvoriacich istý súhrn. Sémantický príznak hromadnosti môžu mať nielen odvodené, t. j. slovotvorne motivované slová so slovotvornou príponou s hromadným významom, napr. *občianstvo, časopisectvo, bučina, malinčie*, ale aj neodvodené slová a odvodené slová s inými ako hromadnými príponami, napr. *národ, skupina, dav, hmyz*. Preto je vhodné rozlišovať podľa autorov publikácie Tvoření slov v čestině II (1967) tzv. sémantické kolektíva, t. j. slová s hromadným významom, medzi ktorými môžu byť odvodené aj neodvodené slová, a tzv. slovotvorné kolektíva, hromadné mená v užšom zmysle definované ako desubstantívne podstatné mená, ktoré vo svojom jednotnom číslе znamenajú súbor počítateľných jednotlivín toho istého druhu, pričom základové podstatné meno označuje jednu z týchto jednotlivín. Medzi slovotvorné kolektíva, teda hromadné mená ako slovotvornú kategóriu, patria názvy ako *skálne, bodlačie, obyvateľstvo, poslucháčstvo, lodstvo, svalstvo, zverina, bučina, chrobáč, bodlač* atď. (porov. kapitolu Hromadné názvy v Slovenskej lexikológii I od J. Horeckého).

Ked' si všimneme napr. v Slovníku slovenského jazyka názvy s grammatickým kvalifikátorom hromadnosti a zamyslime sa nad ich používaním a frekvenčným zatažením v súčasnom jazyku, najmä v hovorovej reči a v publicistike, môžeme sa ľahko presvedčiť o tom, že za posledné tridsaťročie má produktívnosť slovotvorných prípon na vyjadrenie významu hromadnosti výrazne klesajúcu tendenciu. Nové slová so slovotvornou príponou *-stvo* s hromadným významom takmer vôbec nevznikajú a viaceré existujúce staršie slová sa postupne prestávajú používať. V slovenčine sa tu prejavuje taká istá tendencia, ako sa pre češtinu konštatuje v Tvoření slov v češtine II, že totiž tvorenie slovotvorných hromadných mien je iba veľmi obmedzene produktívne. V tomto príspevku chceme poukázať na to, čím je tento jav spôsobený a aké má dôsledky, teda čím sa v súčasnej slovenčine kompenzuje pokles produktívnosti tvorenia hromadných mien sufíxálnym (príponovým) spôsobom.

Niektoré hromadné mená sa vysunuli z bežnej slovnej zásoby preto, lebo sa už dávnejšie stali historizmami, označujú triedy alebo skupiny ľudí, ktoré v dôsledku spoločenského vývoja zanikli, napr. *zemianstvo, dvoranstvo, kupectvo*. Iné hromadné mená sa prestali používať preto, lebo sa zmenilo, prehodnotilo spoločenské postavenie

nimi označených tried či skupín a toto prehodnotenie prinieslo so sebou aj iné pomenovanie. Napr. namiesto názvov s hromadným významom *sedliactvo*, *robotníctvo* používajú sa dnes združené pomenovania *trieda* *družstevných rolníkov*, *robotnícka trieda* — ako terminy z marxistickej filozofie, v bežnom, neterminologickom použíti sa príslušné skupiny ľudí označujú prosto plurálom: *robotníci*, *polnohospodári*. Pritom samo podstatné meno *trieda* je vlastne sémantické kolektívum, obsahuje vo svojom lexikálnom význame i príznak hromadnosti, súbornosti. Naznačuje to definícia prvého významu tohto slova (uvádzame ju podľa spracovania hesla *trieda* v Slovníku slovenského jazyka): veľká skupina ľudí majúcich rovnaký vzťah k výrobným prostriedkom v určitej spoločenskej sústave. Historizmami sú dnes už aj hromadné názvy *remeselníctvo*, *mešťanstvo*, lebo ani remeselníci a mešťania dnes už nejestvujú ako kompaktná skupina či trieda v takom zmysle, ako jestvovali napr. v stredovekých mestách. V dôsledku novodobej priemyselnej výroby remeselníci existujú dnes už iba ako jednotlivci, prípadne ako remeselné družtvá. Takisto sa už dnes v súvise so súčasnými pomermi nepoužíva kolektívny názov *mešťanstvo*, lež iba dvojslovné pomenovanie *obyvateelia miest* alebo *mestské obyvateľstvo*. Zanikla potreba pomenúvať tieto skupiny ľudí súhrnnne.

Ako ďalšiu skupinu môžeme uviesť hromadné mená, ktoré patria do živej slovnej zásoby, napr. *poslucháčstvo*, *obyvateľstvo*, *ľudstvo*, *leteckvo*, zastretejšiu slovotvornú, štruktúru má meno *obecenstvo*. A konečne máme v slovenčine také hromadné mená, ktoré by mohli byť živé, lebo na ich vysúvanie z bežného jazyka nejestvujú také mimojazykové dôvody, aké sme uviedli v predchádzajúcom odseku. Napr. názvy *žiactvo*, *učiteľstvo*, *banictvo*, *občianstvo*, *voličstvo*, *splotrebiteľstvo* by sa pokojne mohli používať, ale používajú sa čoraz menej a čo je dôležitejšie, neslúžia ako vzor na tvorenie nových slov s hromadným významom. Hoci napríklad v slovenčine jestvovali slová *robotníctvo*, *roľníctvo*, s procesom kolektivizácie polnohospodárstva, a teda i so vznikom jednotných roľníckych družstiev nevzniklo analogicky podľa slova *roľníctvo* jednoslovné súborné pomenovanie pre družstevne hospodáriacich rolníkov. Používa sa iba plurál *družstevníci*, resp. novší názov *polnohospodári*, ktorý je vhodný aj preto, že sa ním pomenúvajú súhrnnne družstevníci, ako aj tí pracujúci v polnohospodárstve, ktorí pracujú na štátnych majetkoch. Názvy *družstevnictvo*, *polnohospodárstvo* ostali iba názvami hnutia, resp. odboru činnosti, hromadný význam pri nich nevznikol. Hoci v staršom období slovenčiny slovotvorná homonymia odvodených slov s významom hromadnosti a s významom odboru činnosti bola pomerne častá a nebola jazyku na prekážku (napr. slová *banictvo*, *učiteľstvo*,

ochotnictvo ap. sa používali v obidvoch týchto významoch), zdá sa, že súčasná slovenčina sa tejto slovotvornej homonymii bráni. Z hľadiska súčasného stavu v slovenčine možno konštatovať, že v rámci slovotvornej kategórie hromadných mien je neproduktívny nielen slovotvorný typ s príponou *-ač/-ič* typu *junač*, ako to konštatuje J. Horrecký (1971), lež obmedzene produktívny, resp. neproduktívny je už aj slovotvorný typ s príponou *-stvo*, a to najmä ak ide o kolektívne označenie osôb.

Pokles produktívnosti slovotvorných prostriedkov na vyjadrenie hromadnosti sa v súčasnej slovenčine kompenzuje dvojakým spôsobom:

1) Používa sa prosto plurál. Ak sa kolektívum chápe ako modifikácia plurálu základového slova, t. j. že význam „množstvo, mnohosť jednotlivín“ je doplnený o sémantický príznak súbornosti, použitie prostého plurálu namiesto hromadného mena znamená, že sa v danom prípade vyjadruje iba mnohosť bez príznaku súbornosti. Napr. namiesto hromadného mena *učiteľstvo* sa dnes používa alebo plurálový tvar *učitelia*, alebo (na úrovni jednej organizačnej jednotky) dvojslovné pomenovanie *učiteľský* alebo *pedagogický zbor* (o dvojslových pomenovaniach pozri nižšie). Podobne sa prestávajú používať hromadné mená *žiactvo*, *študentstvo*, *občianstvo*, *voličstvo*, namiesto nich sa používajú plurálové tvary *žiaci*, *študenti*, *občania*, *voliči*. Porov. ustalujúce sa spojenie *verejné pohovory* s *občanmi* (nie s *občianstvom*); *Poslanci sa stretli so svojimi voličmi* (nie so *svojím voličstvom*); *Obchod sa usiluje uspokojovať našich spotrebiteľov* (nie *spotrebiteľstvo*). Pomerne často sa namiesto hromadného mena *mládež* alebo popri ňom používa aj slovo *mládežník* — *mládežníci* so špecifikovaným významom „príslušníci organizácie mládeže“ (SZM).“

2) Druhým spôsobom kompenzácie sufíxálnych prostriedkov na vyjadrovanie hromadnosti je vyjadrovanie hromadnosti lexikálne, a to analytickým spôsobom: dvoj- alebo viacslovným spojením obsahujúcim nejaké podstatné meno, ktoré má vo svojom lexikálnom význame i sémantický komponent hromadnosti, a nejaké prídavné alebo podstatné meno vo funkcií prívlastku. Ako sme už spomenuli, popri pluráli *učitelia* sa napr. používa aj spojenie *pedagogický zbor*, popri slovách *spotrebiteľia*, *voliči* používajú sa aj spojenia *spotrebiteľská verejnosť*, *volebné zhromaždenie*, *zhromaždenie voličov*. (Pravda tiež dvojslové spojenia a plurálové tvary substantív nie sú sémanticky celkom totožné, nemožno ich vždy synonymicky zamieňať.) Podobný charakter majú spojenia *učňovský dorast*, *učňovská mládež*, *študujúca mládež* a najmä celý rad ustálených spojení so slovom *kolektív*, ktoré je osobitnou lexémou (jazykovou jednotkou) na vyjadrenie kolektívnosti, hromadnosti: *žiacky kolektív*, *riešiteľské kolektivy*, *ko-*

kolektívy brigád socialistickej práce atď. Všetky tieto spojenia vyjadrujú príznak kolektívnosti (hromadnosti) osobitným slovom, t. j. explicitne, na rozdiel od sufíxálneho vyjadrenia hromadnosti, ktoré treba pokladať za implicitné, lebo význam odvodeného slova je vždy implicitnejší, náznakovitejší ako význam zloženiny alebo združeného pomenovania.

V Tvoření slov v češtine II sa konštatuje, že hromadnosť je jazyková kategória, nie kategória vonkajšieho sveta. To znamená, že pre hromadný význam nie je rozhodujúca objektívna skutočnosť, objektívna skutočnosť nevplýva bezprostredne na to, či sa tento význam v istom jazyku vyjadruje, a ak áno, akým spôsobom sa vyjadruje, či slovotvorne, či lexikálne. Nazdávame sa, že tým si možno vysvetliť zaujímavú a zdanlivo paradoxnú situáciu: hoci všade kolo nás majú stále významnejšiu úlohu kolektívy, tímy ľudí a kolektívna práca či už vo výrobných závodoch, alebo vo vedeckých inštitúciach je jedným z charakteristických znakov súčasnej vedecko-technickej revolúcie, produktívnosť slovotvorných (príponových) prostriedkov na vyjadrenie významu kolektívnosti, hromadnosti má v slovenčine, v češtine a azda aj v iných slovanských jazykoch klesajúcu tendenciu. Tento paradox je však iba zdanlivý, lebo ako sme sa pokúsili ukázať, význam kolektívnosti sa neprestáva v slovenčine vyjadrovať, zmenil sa iba spôsob jeho vyjadrovania.

Pripomíname ešte, že v slovenčine sa pevnejšie udržuje význam kolektívnosti pri názvoch odvodených cudzími príponami, napr. *generalita*, živý je význam súbornosti pri názvoch vecí v rozličných viac-menej uzavretých terminologických sústavách, napr. *svalstvo*, *včelstvo*, *baladika*, *esejistika* (súborné označenie diel istých literárnych žánrov) ap.

So stratou produktívnosti prípony *-stvo* ako neutrálneho slovotvorneho prostriedku na vyjadrenie hromadnosti súvisí možnosť štylistického prehodnotenia tohto sufíxu, možnosť (ostatne stará) použiť ho na ozvláštenie, teda ako expresívny prostriedok. Takúto funkciu má použitie sufíxu *-stvo* s hromadným významom v slove *peňazstvo*/*peniazstvo* doloženého podľa Slovníka slovenského jazyka z Kalinčiaka a Timravy a majúceho modifikovný hromadný význam "veľké množstvo peňazí, hromada peňazí" oproti bežnému neutrálному vyjadreniu množstva prostým plurálom *peniae*. Takú istú expresívnu funkciu má prípona *-stvo* v expresívnom slove *drevstvo*, na ktoré upozornil v rozhlasovej jazykovej poradni (9. 1. 1979) G. Horák (expresívna platnosť prípony je umocnená tým, že ide o látkové meno, pri ktorom sa pravidelne netvorí ani plurál). Pripomíname v tejto súvislosti aj to, že K. Bendová používa ako jeden zo zdrojov jazykového humoru a expresívnosti hromadné meno tam, kde by pri neutrálnom

vyjadrení stačil plurál substantív. Porov. v Osmijankových rozprávkach, o ktorých sme už v Kultúre slova písali: *Krúpička moja milovaná, vymysli už niečo iné, ľudstvo si žiada pestrú potravu* (neutrálne by bolo vyjadrenie pomocou slova *ľudia*).

Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

- BUZÁSSYOVÁ, K.: O jazykovom humore Osmijankových rozprávok. Kultúra slova, 10, 1974, s. 266—271.
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1971. 252 s.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959—1968. 6 zv.
- Tvorenie slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. 1. vyd. Red. F. Daňeš, M. Dokulil, J. Kuchař. Praha, Academia 1967. 779 s.

Výslovnosť slova *girlanda* a zložky *gi* a *ge*

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Všimli sme si nesprávnu výslovnosť slova *girlanda* v podobe *žirlanda*. Rovnako chybne občas počujeme vyslovovať slová *geniálny*, *Eugen*, *Eugénia* ako *ženiálny*, *eužen*, *euženia*. Takáto výslovnosť je ovplyvnená francúzštinou, kde sa *g* pred samohláskami *e*, *i* číta ako ž. Napr. *Gide* [žid], *Giraudeau* [žirodú], *Giselle* [žisel] — názov opery, *Rouget* [ruže], *Georges* [žorž], *Gérard* [žerár], *Béranger* [beranžé], *Liège* [lijéž]. Tieto vlastné mená sa píšu pôvodným pravopisom aj v slovenskom teste.

Pôvodným pravopisom sa píšu aj niektoré z francúzštiny prevzaté slová zriedkavo používané v slovenčine. Napr. *girondista* [ži-], *germinál* [žer-] „siedmy mesiac vo francúzskej revolúcii“, *pastillage* [pastijáž] „figúrka z cesta“. Po zdomácnení sa takéto slová prevzaté z francúzštiny pravopisne adaptujú. Napr. *žáner* (star. *genre*), *žervé* [v Slovníku slovenského jazyka — SSJ, u Šalingovej, 1979, *gervais* i *žervé*] „druh syra“. Dávnejšie zdomácnené slová francúzskeho pôvodu sa píšu so ž: *žandár*, *želatína*, *žiletka*, *Ženeva*, *ženantný* a ī.

V taliančine sa *g* pred *e*, *i* číta ako *dž*. Napr. *gigolo* [dži-] „platený tanečník“ (pôvodom je to slovo z francúzštiny, ale u nás sa ustáli s talianskou výslovnosťou, podľa francúzštiny by sa malo vyslo-

vovať [žigolo]), *Agrigento* [agridžento], *Gigli* [džili], *Meriggi* [meridži], *Luigi* [luidži], *Giraldi* [dži-], *Michelangelo* [mikelandželo]. Pred samohláskou sa skupina *gi* číta ako *dž*, je teda zložkou. Uvedieme vlastné mená používané aj v slovenskom texte. Napr. *Giovanni* [džo-], *Giulio* [džu-], *Giuseppe* ([džu-], *Giovaninetti* [džo-], *Giusti* [džu-], *Giacomo* [džakomo]), *Reggio* [redžo], *Perugia* [perudža]. Prevzaté slovo *loggia* sa vyslovuje ako [lodža] — „krytý balkón“ (taká výslovnosť je v SSJ a u Kráľa, 1979, no Dvonč, 1967, uvádzajú aj zdomácnenú pravopisnú podobu *lodžia* s výslovnosťou [lodžia]) a Šalín-gová, 1979, zaznačuje pravopisné podoby *loggia* i *lodžia* a v obidvoch prípadoch výslovnosť [lodžia]) a v hudobných výrazoch *adagio* [adá-džo], *gentile* [džen-], *giocoso* [džokózo].

V rumunských názvoch je podobná výslovnosť ako v taliančine: *Margina* [mardžina], *Giurgiu* [džurdžu], *Caragiale* [karadžale].

Aj v anglických vlastných menách a niektorých všeobecnych názvoch, ktoré sa vyskytujú v slovenskom teste, sa *g* pred samohláskami *e*, *i* vyslovuje ako *dž*. Ide o slová negermánskeho pôvodu ako *Gibraltar* [dži-], *Geoffrey* [džefri], *Georgia* [džordžia] — tu je spojenie *ge* zložkou]. Pôvodný pravopis sa ponecháva aj v niektorých všeobecnych názvoch prevzatých z angličtiny. Napr. *gentleman* [džentl-men], *gin* [džin] „druh liehoviny“, *giga* [džiga] „druh tanca“, *gill* [džil] „druh anglickej miery“, *giorgi* [džordži] „jednotka tlaku“. Po zdomácnení sa pravopis adaptuje, napr. *džentry* [star. *gentry*]. V anglických slovách germánskeho pôvodu, z ktorých sa u nás používa výraz *girl* [*görl* — SSJ], *görl* i *göl* — Kráľ, ešte dôslednejšie zdomácnená výslovnosť *gerl* — Šalingová], sa *g* pred *i* vyslovuje ako *g*.

V menách španielskeho pôvodu sa *g* pred *e*, *i* číta ako *ch*: *Gento* [chento], *Jorge* [chorche] (Trup, 1975), *Gijón* [chichon]. Rovnako sa číta aj v názve belgického mesta *Gent* [chent — SSJ].

V slovách prevzatých z nemčiny a iných germánskych jazykov sa *ge*, *gi* vyslovuje tak, ako sa píše. Napr. *Gellert*, *Engels*, *gilda* „stredoveké združenie obchodníkov“.

Aj v slovách latinského a gréckeho pôvodu sa výslovnosť zhoduje s pravopisom. Napr. *generál*, *generácia*, *genocída*, *geminácia*, *gigant*, *gesto*, *gerontológia*, *Gerovital* (nesprávne *žero*).

Vráťme sa k našim východiskovým slovám. Slovo *girlanda* je sice francúzskeho pôvodu, ale vo francúzštine sa píše so začiatatočným *gui-*, ktoré sa vyslovuje ako *gi-*. Podobná výslovnosť s *gi-* a *ge-* je aj v slove *gilotína*, v pôvodnom španielskom slove *gerila* a ī. Slovo *geniálny* má základ v slove *génius*, ktoré je latinského pôvodu, a meno *Eugen* a *Eugénia* pochádzajú z gréčtiny. Nie je tu preto dôvod, aby sa vyslovovali francúzskym spôsobom.

Spojenia *gi*, *ge* sa čítajú v prevzatých slovách a cudzích vlastných

menách a zemepisných názvoch, ktoré sa u nás používajú, podľa toho, akého pôvodu je dané slovo: ako *ži*, *že* v slováčkach z francúzštiny, ako *dži*, *džé* v slováčkach z taliančiny, rumunčiny, čiastočne z angličtiny, ako *chi*, *che* v slováčkach zo španielčiny, ako *gi*, *ge* v slováčkach z gréčtiny, latinčiny, nemčiny, po čiastočnej pravopisnej adaptácii aj v slováčkach z francúzštiny a španielčiny, ďalej majú platnosť zložky: *gi* označuje hlásku *dž* v slováčkach z taliančiny a rumunčiny, *ge* označuje hlásku *dž* v niektorých slováčkach z angličtiny. Pri nezdomácnených cudzích slováčkach sa u nás rešpektuje (zachováva) ich pôvodná výslovnosť, resp. vychádza sa z nej, a má byť jednotná. Doterajšiu dvojakú výslovnosť slova *loggia* (v podobe *lodžia* i *lodžia*) treba ustáliť v súlade s požiadavkou rovnakého čítania spojenia *gi* pred samohláskou ako zložky na označenie hlásky *dž* v slováčkach talianskeho pôvodu a zaviesť aspoň vo vyššom štýle (Kráľ, 1974) výslovnosť *lodžia*. Bude treba rešpektovať aj doterajšiu už značne rozšírenú výslovnosť *lodžia*, ktorú, pravda, treba viazať na zdomácnenú pravopisnú podobu *lodžia* (tá sa už niekedy uplatňuje v písaných prejavočoch).

Slová *girlanda*, *geniálny*, *Eugen*, *Eugénia* správne čítame a vyslovujeme tak, ako ich pišeme. Slová *loggia* a *Pérugia* sa vyslovujú (*lodžia*, no pripúšťa sa aj *lodžia*), (*perudžia*). Slová *gerontológia*, *Gero-vital* a pod. sa vyslovujú s *g*.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

- DVONČ, L.: Loggia, loggiový. Slovenská reč, 32, 1967, s. 124—126.
IVANOVÁ—ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov A/Z. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1979. 944 s.
KRÁĽ, Á.: Štýly výslovnosti. Kultúra slova, 8, 1974, s. 65—70.
KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1979. 648 s,
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959—68. 6 zv.
TRUP, L.: Španielske slová v slovenčine. Kultúra slova, 10, 1976, s. 174—175.

ROZLIČNOSTI

Bol by sa dožil

Zacitujeme tri príklady na správne použitie tvarov minulého kondicionálu (podmieňovacieho spôsobu) z dennej tlače: 1. V Pravde zo 17. apríla 1980 v rubrike *Zo sveta* sme na s. 7 čítali: *Francúzsky filozof a spisovateľ Jean-Paul Sartre zomrel v utorok večer po dlhej chorobe v Paríži. V júni tohto roku by sa bol dožil 75 rokov.* — 2. V Pravde z 5. mája 1980 na prvej strane pod výrazným smútočným nadpisom *Zomrel Josip Broz-Tito* stál tento oznam: *Po dlhej ťažkej chorobe zomrel včera popoludní na klinike v Lubľane prezident Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávie a predseda Zväzu komunistov Juhoslávie Josip Broz-Tito. Dňa 25. mája by sa bol dožil 88 rokov.* — 3. V Pravde z 28. mája 1980 pod nadpisom *K nedožitým šesťdesiatinám M. Gosiorovského* sa článok Vedec, komunista začína takto: *Dnes by sa bol dožil 60. narodenín akademik Miloš Gosiorovský. Narodil sa roku 1920 vo Vrútkach, zomrel roku 1978 v Bratislave.*

Vo všetkých troch prípadoch čítame tvar minulého kondicionálu *by sa bol dožil*: 1. [*Jean-Paul Sartre*] *by sa bol dožil 75 rokov*; 2. [*Josip Broz-Tito*] *by sa bol dožil 88 rokov*; 3. [*Miloš Gosiorovský*] *by sa bol dožil 60. narodenín*. — Používa sa na pravom mieste; vyjadruje totiž taký dej, čo sa už nemôže uskutočniť (nerealizovateľný, fiktívny), lebo prestala jestvovať podmienka jeho realizácie. Jean-Paul Sartre, Josip Broz-Tito, Miloš Gosiorovský už zomreli (nežijú), teda o pri-búdaní ich rokov, resp. o ďalších narodeninách po momente smrti možno hovoriť (písat) len fiktívne, akoby s dodaním podmienky: *keby bol (ďalej) žil*.

Prečo pripomíname takúto funkciu tvarov minulého kondicionálu? Preto, lebo sme predtým v podobných prípadoch neraz čítali tvar prítomného kondicionálu. A tak s uspokojením zistujeme, že pracovníci Československej tlačovej kancelárie v Bratislave i redakcie Pravdy sú pri používaní minulého kondicionálu pozorní. Použíť v takých prípadoch (pozri príklady) tvar prítomného kondicionálu je očividná chyba. Urobili ju v bratislavskom Večerníku 11. júna 1980 v rubrike *Malý oznamovateľ*. V prvom ozname sme čítali: *Dňa 14. VI. si s bolestou v srdci pripomienieme 3. výročie odo dňa, keď nás nečakane a navždy opustila naša ... H. G-ová, ktorá by sa v tomto roku dožila svojej šesťdesiatky.* Aj v tomto prípade bolo treba použiť tvar minulého kondicionálu ... *bola by sa dožila šesťdesiatky*.

Máme tu do činenia s jemnou gramatickou zákonitosťou, vystihnu-

tou pravidlom: Tvarmi minulého kondicionálu sa vyjadrujú: 1. minulé podmieňujúce a podmienené deje, napr.: *Keby si sa bol ohlásil, boli by sme odcestovali spolu*; deje v minulosti na seba viazané a možné sa nerealizovali (porov. *Keby si sa ohlásil, odcestovali by sme spolu*); deje vyjadrené tvarmi prítomného kondicionálu sú realizovateľné, možnosť ich realizovania trvá) a 2. také deje, ktoré sa stali fiktívnymi (nerealizovateľnými), lebo prestal trvať dej (stav), ktorý ich podmieňuje, napr.: *Bol by sa dožil (pred mesiacom, dnes, o dva týždne) 60. narodenín.*

Pozorné používanie tvarov minulého kondicionálu pripomíname najmä redaktorom našej beletrie.

G. Horák

SPRÁVY A POSUDKY

Prof. dr. Jozef Ružička šesťdesiatpäťročný

Tak strašne málo je v tomto konštatovaní, lebo ono nám pripomína iba to, že 12. januára 1981 završuje šesťdesiaty piaty rok svojho života jeden z vedúcich slovenských jazykovedcov. Keď však doplníme tento časový rozmer rozmerom jeho jazykovednej práce, objaví sa nám človek osobnosť, vedec, organizátor, učiteľ, pedagóg s prenikavou hĺbkou analýzy a syntézy a s rozhodným gestom vo veľmi často zauzlených situáciách, ktoré prinášal a prináša základný výskum slovenského jazyka a jeho koordinácia v celom svojom rozsahu.

Rôčky ubehli od toho času, keď sme ho vídavali rozväžne kráčať rozpálenou bratislavskou ulicou s vysúkanými rukávmi. Pôsobil na nás svoiou istotou ieho poohlad a gesto prezrádzali človeka akoby s nevyčerpateľnou pracovnou energiou. A potom už prišli každodenné stretnutia s ním, s jeho mocným pracovným rozmachom, ktorý sa v konkrétnej výskumnej práci, v štúdiach, článkoch, v rozhovoroch, dobrých radách i v prísnych pobádniciach začal pred nami klenúť ako pevný most, po ktorom sa nám bezpečne kráčalo k poznaniu tajov lingvistického výskumu.

Jeho vedecká cesta vždy bola viacprúdová. V istom čase sme ho však častejšie sledovali v oblasti nielen odborne, ale aj citovo blízkej — v starostlivosti o kultúru spisovnej slovenčiny. Spočiatku v krátkych úvahách v jazykovej poradni, v časopiseckých článkoch naznačoval smer svojich predstáv o jazykovej kultúre i smer rozvoja tejto kultúry, no potom sa naplnil čas a on rozhýbal, rozvinul dovtedy podozrivu pokojnú hladinu jazykovej kultúry u nás. Konferencia stíhala konferenciu, referáty, prednášky striedali väšníviv diskusiu, šiel od mesta k mestu, od školy k škole, z redakcie do redakcie, od srdca k srdcu, vítaný i nevítaný, vysvetľoval, radil, karhal, lebo mal nesmierne rád slovenčinu, tie husličky z javora (... ej, Ivanka

Masár, kdeže si... Ničoho mi ňežal, len toho jednoho...). Stravovala ho jeho vlastná horlivosť, preto sa nevyhol ani omylu. S námahou sa musel vracať okľukou z obočení, ale napriek tomu nezaostal, lebo vždy vedel trievzo zvážiť svoj úspech i neúspech.

Kultúra spisovnej slovenčiny, jazyková kultúra, teória jazykovej kultúry, jazyková výchova — to sú jeho výhry i prehry v zápase o novú tvár spisovnej slovenčiny, o jej dobrú službu našej socialistickej spoločnosti v masívnych komunikačných prostriedkoch, v umeleckej literatúre, vo vedeckej tvorbe, v škole, vo verejnosti i v súkromnom styku používateľov spisovnej slovenčiny. Dnes o tom všetkom uvažuje, všetko zvažuje, o tom všetkom hovorí i múdro mlčí, ale ešte mu neprichodí zložiť ruky do lona, i keď ovocie húževnej, niekedy boľavo fažkej roboty dozrieva a naplňa myseľ raz pýchou a dobrým pocitom, raz smútkom a nostalgiou. Čas sa však nezastavil, veď čože je šestdesiat päť rokov, ešte Ti treba, priateľ náš, učiteľ a riaditeľ náš, vykonat veľa roboty.

Buď preto ešte dlho zdravý. A úprimná vďaka za všetko od všetkých, čo tvoria i čo radi berú do rúk a čítajú našu, ale najmä Tvoju Kultúru slova.

F. Kočiš

Nová knižka o rétorike

(Rybár, L.: Základy rétorickej komunikácie. Encyklopédia osvetového pracovníka 9. Bratislava, Obzor 1980. 304 s.)

Po nedávno vydanej práci J. Mistríka (Rétorika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1979), koncipovanej z jazykového a štýlistického hľadiska, dostáva naša verejnosť do rúk viac encyklopedicky a prakticky zameranú knižku *Základy rétorickej komunikácie* od L. Rybára.

Táto praktická príručka sa člení na dve časti. V prvej sa podávajú všeobecné poznatky a poukazy na vzťah rétoriky k iným disciplínam, v druhej sa uvádzajú poučenia o rétorike vo vlastnom zmysle. L. Rybár tu vychádza z antického členenia predmetu rétoriky na invenciu, dispozíciu, elokúciu, memoriu a pronunciáciu. Sám uvádzá latinské názvy len pre prvé tri fázy, štvrtú označuje ako osvojovanie a piatu ako voľný prednes. Bolo by azda názornejšie tieto fázy označiť slovenskými názvami príprava, rozvrhnutie, vypracovanie, naučenie a prednesenie (porov. Kultúra slova, 9, 1975, s. 226).

Pristupné poučenie nájde čitateľ v kapitolách o takých prvkoch rečníckej poetiky, ako sú figúry a trópy. Osobitnú pozornosť venuje autor rečníckym figúram (oslovenie, rečnícka otázka, rečnícke zvolanie, gradácia a pod.), pričom každú ilustruje dobre zvoleným príkladom. Takisto rozoberá aj rečnícke apely (apel na rozum, na cit atď.). Napokon v tejto časti podrobne rozoberá jednotlivé rečnícke žánre, členiac ich zhruba na obradné a pracovné. Tieto výklady sú inštruktívne, prinesú základné poučenie najmä osvetovým pracovníkom a členom rozličných občianskych komisií.

Z jazykového hľadiska sú však nemenej dôležité pomerne stručné poznámky o vzťahu rétoriky a vetnej skladby, rétoriky a štylistiky uvedené v prvej časti knihy. Autor v nich upozorňuje na tvary a výrazy, v ktorých sa najčastejšie robia chyby proti platnej norme (nesprávne pádové koncovky, nesprávne väzby a pod.). V kapitolke o lexikológií zase poukazuje na základné štylistické a štýlové vlastnosti slov.

Škoda však, že niektoré formulácie v týchto poznámkach sú nepresné alebo nesprávne. Napr. málo povie používateľom konštatovanie, že praktické použitie odvodenia si vyžaduje cit pre jazykovú správnosť (67), že pri ohýbaní (skloňovaní) podstatných mien existujú niektoré kritické pády, v ktorých sa prakticky používateľ jazyka často mylí (73), že pri zhľuku slovies nastáva nesprávne pomiešanie väzieb (kontaminácia) (77). Nepodáva sa vysvetlenie, čo sú tzv. protetické slová (81). Nie je jasné, čo je konkrétny či abstraktný prisudzovací vettý sklad (83). Nie je správne zaraďovať medzi poetizmy knižné slová (168), nejasná je formulácia na s. 209, z ktorej by vyplývalo, že na prvej slabike by mal byť slabý prízvuk. Tažko zistíť, od kiaľ sa vzala poučka, že zdvojené samohlásky sa vyslovia ako jedna dlhá samohláska bez hlasivkového záveru medzi nimi (57). Keby to mala byť pravda, potom by sa slová ako preexponovať, zaasfaltovať, doobeda, dooberať, dookola (uvádzajú ich autor) mali vysloviť ako préxponovať, zásfaltovať, dóbeda, dóberať, dókola. V Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti od Ā. Kráľa sa však uvádzajú výslovnosti dóbeda, dó-okola, pre-ek-sponovať.

Napokon treba pripomenúť, že len z cudzojazyčných resumé sa možno dozvedieť o zámere autora zblížiť rétorickú a lingvistickú teóriu s rodiacou sa teóriou komunikácie. Nikde v práci sa totiž nepodávajú ani len základné pojmy teórie komunikácie, ako je kanál, kódovanie, dekódovanie, dvojité kódovanie, výnimku tvorí len termín spätná väzba. Ale ani antická teória rétoriky sa nepodáva v úplnosti, lebo napr. pri dispozícii sa nespomína podrobnejšie členenie na úvod, stat, plán, výklad, odôvodnenie, pri elokúcii sa nepoukazuje na jej zložky čistotu, priezračnosť a ozdobnosť. Zdá sa nám, že práve uvedenie týchto zložiek by umožnilo organickejšie začleniť do vlastnej rétorickej problematiky aj také jazykové štylistické prvky, ktoré sa v knižke uvádzajú len pod titulom vzťah rétoriky a lexikológie a pod.

Na druhej strane však treba kladne hodnotiť, že čitateľ v knižke získa základné informácie aj o mnohých logických, psychologických a spoločenských zložkách rečnenia (nehovoriac už o takých zložkách, ako je gestikulácia a mimika).

Orientáciu vo výkladoch ulahčí dosť podrobny register. Ale sú tu aj niektoré prekvapujúce heslá. Napr. heslo *vnem reči* (malo byť azda *vnímanie reči*) odkazuje na s. 44, ale tam sa o tomto pojme nemožno nič dočítať. Heslo *rojčenie* odkazuje na s. 200, ale tam sa dozvieme len toľko, že v istých podmienkach *viera a dôvera vyúsťuje do rojčenia*. O myšlienkovom experimente (128) sa dozvieme len toľko, že ide o metódu, pri ktorej sa *operuje ideálnymi, absoluálnymi objektmi, ktoré potom pomáhajú objavovať podstatné, skúmané materiálne objekty*. Nič sa tu nehovorí o vzťahu medzi myšlienkovým experimentom a rérorikou. Pod nazalizáciou reči sa nesprávne rozumie

nosová výslovnosť samohlások (45). Ako argotická veta sa označuje veta *Mater lofnila a rumázgala* (90), príčom v texte sa hovorí o argotickej výpovedi; skôr ide o vetu s argotickými slovami.

Vcelku treba povedať, že knižka L. Rybára *Základy rétorickej komunikácie* prináša stručný súhrn základných poznatkov o rétorike (čiže o rečnení) pre tých ľudí (a ich počet ustavčne vzrástá), ktorí sú nútení častejšie hovoriť pred verejnosťou. Ale je škoda, že tieto užitočné poznatky sú miestami deformované nesprávnymi alebo jazykovedne nie dosť presnými formuláciami.

J. Horecký

Odborná terminológia v učebnici pre pedagogické školy

(F. Janda — H. Malá — L. Pelech: *Biológia dieťaťa a hygiena pre pedagogické školy*. 1. diel. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 200 s. + 4 s. prílohy.)

Začiatkom uplynulého roka vyšiel v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve prvý diel učebnice *Biológia dieťaťa a hygiena pre pedagogické školy* od kolektív autorov. Učebnicu z češtiny pre potreby pedagogických škôl na Slovensku preložil doc. MUDr. Ivan Hulín, CSc. V tomto príspevku si všimneme, ako sa prekladatel a jazykový redaktor vyrovnali s odbornou terminológiou predovšetkým z oblasti medicíny, ale aj z niektorých príbuzných odborov. Použité odborné výrazy sme porovnali s odbornou terminológiou, ako je ustálená v Anatomickom názvosloví (1. vyd. Bratislava, Vydatelstvo SAV 1962. 576 s.), v Stručnom lekárskom slovníku od J. Kábrta a V. Valacha (1. vyd. Bratislava, Obzor 1968. 544 s.), ktorý bol schválený ako pomocná kniha pre stredné zdravotnícke školy, prípadne ako sa používa v niektorých ďalších publikáciach určených širšiemu okruhu záujemcov (napr. D. Rolný a kol.: *Malá encyklopédia zdravia*. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1971. 532 s.; A. Bárdoš a kol.: *Zdravoveda pre rodinu*. Zv. 1 a 2. 1. vyd. Martin, Osveta 1975. 680 + 448 s.).

Je prirodzené, že v posudzovanej publikácii sa vyskytuje veľké množstvo odborných lekárskych termínov. Keďže ide o učebnicu určenú študentom pedagogických škôl, je správne, že sa každý špeciálny termín vysvetluje, lebo s mnohými termínmi sa študenti stretávajú po prvý raz. Používajú sa domáce aj prevzaté, spravidla internacionálne termíny. Aby sa zachovala korešpondencia medzi domácom a internacionálnym termínom, obidva termíny sa uvádzajú vedľa seba, zvyčajne na prvom mieste domáci termín a za ním v zátvorke prevzatý, internacionálny termín, napr.: *Nervová bunka (neurón) sa skladá z tela a výbežkov. Rozvetvený krátky výbežok (dendrit) viedie vzruch od prijímacích zmyslov (receptorov) dosťredivo do tela nervovej bunky.* (s. 14) Inokedy sa zasa internacionálny termín uvádzza po po-mlčke, napr.: *Tento dej sa nazýva kostnatenie — osifikácia.* (15) — Je aj

nadriadeným centrom pre sústavu žliaz s vnútorným vylučovaním prostredníctvom podmožgovej žlazy — hypofízy. (81) Podobne sa postupuje aj vtedy, keď sa použije menej známy domáci termín, ktorý si vyžaduje vysvetlenie, napr.: *Je bohatá zriasená a na jej povrchu sú ešte drobné vrstovité výbežky — klky.* (59)

Odborné lekárske termíny sa používajú v zhode s Anatomickým názvoslovím a Stručným lekárskym slovníkom. Túto okolnosť treba hodnotiť pozitívne so zreteľom na to, že so sa zbytočne nenarúša ustálená terminológia, ktorá má byť zároveň aj záväzná najmä v takom druhu literatúry, akým je posudzovaná publikácia, teda v učebničiach určených študentom stredných škôl. To možno konštatovať o takých termínach ako *mitóza, okostica, čerrieslo, čapovec, glykogén, riasinkový epitel, poplúcnička, ozubica, zuboradie, nástenná pobrušnica, sivá hmota, týmus, primaterničie, pupočník, batola, batolivý vek, estrogén, progesterón, krváčavosť* atď., teda o absolvnej väčšine termínov. Pripomienky však máme k prídavnému menu *schvátený*, k slovesnému podstatnému menu *búšenie* a k substantívm sústo a skus, ktoré sa používajú v publikácii ako termíny.

So slovom *sústo* sme sa stretli v týchto vetach: *Hrtanová prichlopka zabraňuje pri hltani vniknutie* (malo byť *vniknutiu*) *sústa do dýchacích ciest. Stahmi hltana sa zatlačuje prehľtané sústo do pažeráka. Tam sa zachytáva pohybová vlna, ktorá spočíva v postupnom zmraštovaní svalov steny pažeráka, a tak sa sústo posúva do žalúdka* (57—58). V Malej encyklopédii zdravia sa v súvislosti s prehľtávaním hovorí o kúskoch potravy (pozri heslo *hltanie*, s. 121), no v Zdravovede pre rodinu (zv. 1, s. 139) sa hovorí o hlte a podobne aj v Sústavnej anatómii človeka I (L. Borovanský a kol. 1. vyd. Martin, Osveta 1979, s. 340), ktorá je schválená ako učebnica pre lekárske fakulty. Potrebu uprednostniť slovo *hlt* podporuje aj okolnosť, že s ním súvisia ďalšie termíny z oblasti anatómie a fyziologie človeka, a to *hltanie, prehľtávanie, hltan*.

Domáčim ekvivalentom internacionálneho termínu *palpitácia* je *búchanie*. Tak sa to uvádzá v Stručnom lekárskom slovníku, v Malej encyklopédii zdravia i v ďalších publikáciách. Preto sa spojenie *búšenie srdca* (s. 182) použité na označenie jedného z príznakov otravy malo nahradíť spojením *búchanie srdca*.

V súvislosti so šokom sme na s. 168 čítali túto venu: *Ak sa aj naprieč všetkým opatreniam vyvinie šok, ranený je naprva nepokojný, neskôr apatický a schvátený.* Prídavné meno *schvátený* ani od neho utvorené podstatné meno *schvátenosť* sme v citovaných odborných publikáciách nenašli. Lekárský slovník od V. Valacha a J. Kábrta (2. vyd. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství 1962, s. 556) uvádzá heslo *schvácenosť těžká* a k nemu naznačuje latinský termín *prostratio*. V Malej encyklopédii zdravia i v Stručnom lekárskom slovníku sa *prostrácia* vykladá spojením *vysoký stupeň celkového vyčerpania*, preto pokladáme za primerané jeden z príznakov šoku označovať termínom *vyčerpanosť*, resp. spojením *celková vyčerpanosť*. V uvedenej vete sa malo použiť prídavné meno *vyčerpaný* alebo spojenie *celkove vyčerpaný*.

V súvislosti s poruchami výslovnosti sa na s. 159 medzi jednou z príčin uvádzajú aj *chyby chrupu a jeho skusu*. V našom časopise sa v r. 1969

publikovalo čelustnoortopedické názvoslovie (pozri Kultúra slova, 3, 1969, s. 343–346), ktoré vypracovala názvoslovná komisia čelustnoortopedickej sekcie Slovenskej stomatologickej spoločnosti. Dotyk zubov, zubných skupín alebo celých zuboradí pri zovretých čelustiach sa tam pomenúva terminom *zhryz* (s. 144) a zároveň sa konštatuje, že v tejto súvislosti je nesprávne používať ako termín slovo *skus*. V čelustnoortopedickom názvosloví sa uvádzajú pätnásť druhov zhryzu (napr. *hlboký zhryz*, *hranový zhryz*, *kliešťový zhryz*, *nožnicový zhryz*, *prevísnutý zhryz*) a príbuzné termíny utvorené od toho istého základu: *predhryz*, *prehryz*, *zhryz*, *záhryz*. Aj v posudzovanej publikácii sa malo rešpektovať uvedené názvoslovie tak, ako je to napr. v publikácii Zdravoveda pre rodinu.

Na záver ešte dve poznámky týkajúce sa terminologickej stránky knihy. V Biológii diefata a hygiene sa dosledne používa nový termín *hmotnosť* (napr. *hmotnosť tela*) a od neho ododené prídavné meno *hmotnosný* (v spojení *hmotnosný prírastok*) namiesto staršieho termínu *váha* (resp. *váhový prírastok*), čo treba hodnotiť kladne. Ďalej sme pri čítaní zaregistrovali slovo *trávenina*, s ktorým sme sa zatial ešte nestretli a ktorý sme nenašli ani v citovaných odborných publikáciach. Slovo *trávenina* je dobre utvorené podstatné meno na pomenovanie spracúvanej potravy, ktorá prechádza tráviacou sústavou, a má predpoklady ujať sa ako termín.

V tomto príspievku sme sa zamerali na terminologickú stránku publikácie *Biológia dieťaťa a hygiena pre pedagogické školy*. Nevenovali sme pozornosť neterminologickej slovnej zásobe a ostatným jazykovým rovinám. Je však potrebné, aby redakcia pri príprave 2. vydania pozorne prezrela text a odstránila drobné jazykové nedostatky, ktoré sa v publikácii vyskytujú a na ktoré sme konkrétnie neupozornili, lebo to nebolo cieľom tejto recenzie.

M. Považaj

SPYTOVALI STE SA

Olympionizmus? — M. P. z Bratislavы: „Prosím, aby ste vysvetlili význam slova *olympionizmus*, ktoré som si všimol v športovej publicistike, ale ktoré som nenašiel v Slovníku slovenského jazyka, ba ani v slovníkoch cudzích slov. Vyjadrite sa aj o tom, či sa dajú od tohto slova tvoriť aj ďalšie slová a ktoré.“

Slovo *olympionizmus* sa nateraz naozaj nezaznačuje v nijakých jazykových príručkách a to možno chápať ako dôkaz jeho novosti, príp. aj zriedkavosti alebo výlučnosti. Na základe jeho slovotvornej štruktúry sa však dá zaradiť k istému typu prevzatých slov a rozborom jeho prvkov zistit jeho význam.

V prvej časti novotvaru *olympionizmus* je vydeliteľný ten istý odvodzovací základ, ako majú názvy *olympiáda*, *olympionik*, resp. adjektívum *olympiský*, ktoré v súčasnej spisovnej slovenčine pokladáme za všeobecne známe a zrozumiteľné slová cudzieho pôvodu. (Ich odvodzovacím základom je názov starogréckeho mesta *Olympia*.) V druhej časti je zasa vydeliteľná

prípona -izmus, ktorá má súčasť viac významov, ale tu je zrejme prostriedkom na utvorenie názvu hnutia, teda slova s takým spoločným významovým prvkom, ako majú prevzaté slová *separatismus*, *centralizmus*, *symbolizmus*, *antikomunizmus*, *šovinizmus*, *sionizmus*, *nacionalizmus* a ľ. Že ide o názov hnutia, potvrzuje nateraz jediný doklad z tláče, ktorý máme poruke: *Stalo sa tak aj napriek neúčasti reprezentantov Spojených štátov, Nemeckej spolkovej republiky a niektorých ďalších krajín, ktorým nepriatelia olympionizmu zakázali cestu do Moskvy* (Pravda 7. 8. 1980, s. 8). Novotvar *olympionizmus* je tu použitý zámerne — autor nechcel písat o nepriateľoch konkrétnej olympiády, ale o širších súvislostiach — a je v danom kontexte jednoslovňom náprotivkom opisného vyjadrenia *olympijské hnutie*, *olympijské myšlienky* (*idey*).

Na druhú časť otázky možno súčasť odpovedať kladne, no na rozdiel aspoň od osihoteného výskytu slova *olympionizmus* jeho potenciálne odvodeniny *olympionista* (s predpokladaným významom „stúpenec, priaznivec olympijských myšlienok, olympijského hnutia“ — iné je prirodzené *olympionik*), *olympionistickej* nie sú doložené vôbec. To signalizuje istú izoláciu neologizmu *olympionizmus*, pretože slová tohto typu sú spravidla členmi veľmi pravidelných a produktívnych slovotvorných radov (porov. *nacionalizmus* — *nacionalista* — *nacionalistický*, *separatismus* — *separatista* — *separatistickej*, *sionizmus* — *sionista* — *sionistický* a ľ.). Ak sa k tomu vezme do úvahy spomenutý zriedkavý výskyt, vychodí to tak, že o domovské právo v slovenej zásobe súčasnej slovenčiny sa slovo *olympionizmus* bude ešte istý čas uchádzať aj napriek tomu, že v porovnaní s opisnými dvojslovnými spojeniami *olympijské hnutie*, *olympijské myšlienky* (*idey*) má isté prednosti, ako aj napriek tomu, že nič neprekáža, aby sa mu prisúdil štatút spisovnosti.

I. Masár

Dia-kútik, či diakútik! — Z listu Emy Stratenej vyberáme otázkou, ako sa má písat: *dia-kútik* či *diakútik*. A tiež upozornenie že slová tohto typu nie sú v Pravidlách slovenského pravopisu.

Najprv uvedieme, že slová typu *dia-kútik* sú nové, napr. *dia-výrobok*, *dia-nápoj*, *dia-kompót*, *dia-čokoláda*, *dia-cukríky*, *dia-pivo*, *dia-zákusky*, *dia-oblátky* atď. Ide o slovotvorný model, ktorý sa v slovenčine uplatňuje ako nápodoba medzinárodných slov vzťahujúcich sa na pomenovania potravínových článkov pre diabetikov. Z plného pomenovania choroby *diabetes*, resp. chorého *diabetik* sa ponecháva iba prvá časť *dia-* a k nemu sa pripája plné znenie pomenovania potravinového článku, napr. *dia* + *čokoláda*.

V súčasnej praxi sa tieto slová píšu so spojovníkom: *dia-čokoláda*, *dia-pivo*, *dia-kompót*, *dia-výrobok*, *dia-kútik* ... Sú to všetko slová vzťahujúce sa na chorobu *diabetes* alebo chorého *diabetika*. Od týchto slov treba odlišovať staršie slová, v ktorých prvá časť *dia-* nezastupuje plné pomenovanie choroby *diabetes*: tieto slová sa píšu bez spojovníka, napr. *diagram*, *dialóg*, *dialektika*, *diapozitív*, *diaspora*, *diabetik* a pod.

Na záver stručná odpoveď: slovo *dia-kútik* píšeme so spojovníkom, podobne ako *dia-pivo*, *dia-výrobok*, *dia-zákusky* atď.

J. Ružička

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV. Ročník 15, 1981, č. 1. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desatkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozšíruje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v januári 1981. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1981

Cena Kčs 3,—

